

अग्रं

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

आधुनिक शिक्षण पद्धतीतील शाश्वत सेतू : वैदिक शिक्षण आणि त्याच मागोवा

प्रा. स्वाती महेश भालेराव,

* सहा. प्रा., संस्कृत विभाग, जोशी बेडेकर कला -वाणिज्य महाविद्यालय, स्वायत्त, ठाणे

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिननुशास्ति । सत्यं वद । धर्मं चर । स्वाध्यायान्मा प्रमदः । आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः । सत्यान्न प्रमदितव्यम् । धर्मान्न प्रमदितव्यम् । कुशलान्न प्रमदितव्यम् । भूत्यै न प्रमदितव्यम् । स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम् ॥ देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम् । मातृ देवो भव । पितृदेवो भव । आचार्यदेवो भव । अतिथिदेवो भव । अथाभ्याख्यातेषु । ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः । युक्ता आयुक्ताः । अलूक्षा धर्मकामाः स्युः । यथा ते तेषु वर्तेरन् । तथा तेषु वर्तेथाः । . एष आदेशः । एष उपदेशः । एषा वेदोपनिषत् । एतदनुशासनम् । एवमुपासितव्यम् । एवमु चैतदुपास्यम् ॥

Copyright © 2022 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial Use Provided the Original Author and Source Are Credited.

तैत्तरीय उपनिषदात शिक्षावल्ली मध्ये भृगु ऋषींनी शिक्षा उपदेश दिला आहे. भारतीय ज्ञान परंपरा ही अद्वितीय ज्ञान आणि बुद्धीचे प्रतीक आहे ज्यामध्ये ज्ञान आणि विज्ञान, वैश्विक आणि दिव्य, कर्म आणि धर्म आणि भोग आणि त्याग यांचा अद्भुत समन्वय आहे. ऋग्वेदाच्या काळापासूनच, शिक्षणपद्धतीने जीवनातील नैतिक, भौतिक, आध्यात्मिक आणि बौद्धिक मूल्यांवर लक्ष केंद्रित केले, नम्रता, सत्यता, शिस्त, स्वावलंबन आणि सर्वांचा आदर या मूल्यांवर भर दिला.

वेदांमध्ये, मानवतेच्या श्रेष्ठतेचा आधार म्हणून ज्ञान स्वीकारले गेले (ऋग्वेद, 10/71/7).

बर्हस्पते परथमं वाचो अग्रं यत परैरत नामधेयन्दधानाः ।

यदेषां श्रेष्ठं यदरिप्रमासीत्प्रेणा तदेषां निहितं गुहाविः ॥

सक्तुमिव-तित-उना पुनन्तो यत्र धीरा मनसा वाचमक्रत ।

अत्रा सखायः सख्यानि जानते भद्रैषांलक्ष्मीर्निहिताधि वाचि ॥

यज्ञेन वाचः पदवीयमायन तामन्वविन्दन्निष्पुप्रविष्टाम ।

तामाश्रत्या वयदधुः पुरुत्रा तां सप्तरेभा अभि सं नवन्ते ॥

वैदिक काळात स्त्रीशिक्षणाच्या क्षेत्रात उल्लेखनीय कीर्ती होती ज्यात मैत्रेयी, ऋतंभरा, अपला, गार्गी आणि लोपामुद्रा

एन

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

इत्यादी नावे प्रमुख होती. बोधायन, कात्यायन, आर्यभट्ट, चरक, कणाद, वराहमिहिर, नागार्जुन, अगस्त्य, भर्त्रीहरी, शंकराचार्य, स्वामी विवेकानंद यांसारख्या अनेक महापुरुषांनी भारतभूमीवर जन्म घेऊन भारतीय ज्ञान परंपरेला जगात समृद्ध करण्यात मोठे योगदान दिले आहे.

गुरुकुल हा शिक्षणाचा मुख्य आधारस्तंभ होता. गुरूच्या मार्गदर्शनाखाली सहा वेदांग, चार वेद (ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्वेद), चार उपवेद (आयुर्वेद, धनुर्वेद, गंधर्ववेद, शिल्पवेद), मीमांसा, न्याय, पुराणे आणि धर्मशास्त्र अशा अठरा विद्या शिकणारा शिकतो. उदरनिर्वाहात कोणतीही अडचण येऊ नये म्हणून ते कर्मकांडाचे पालन करायचे आणि प्रौढ वयात येईपर्यंत ते आपल्या विषयात पारंगत व्हायचे.

आचार्य हे भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत त्याग, स्वार्थ आणि पैशाची लालसा या पलीकडे एक शिक्षकम्हणून मानले गेले आहेत. शिक्षण हा व्यवसाय आणि कमाईचे साधन मानले जात नव्हते. वायु पुराणात (७७/१२८) उल्लेख आहे की गुरूच्या तीर्थात यश मिळते आणि तेच सर्व तीर्थात श्रेष्ठ आहे. प्राचीन भारतीय सनातन ज्ञान परंपरा अत्यंत समृद्ध होती आणि धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष यांचा समावेश करून व्यक्तीचे संपूर्ण व्यक्तिमत्व विकसित करणे हा तिचा उद्देश होता.

जेव्हा संपूर्ण जग अज्ञानाच्या अंधारात भरकटले होते, तेव्हा भारतातील ऋषीमुनींनी सर्वोच्च ज्ञानाचा प्रसार करून प्राचीन काळातील शिक्षण प्रणाली, ज्ञान, परंपरा आणि प्रथा यांनी मानवतेला प्रोत्साहन दिले. पुराणात ज्ञान अतुलनीय मानले गेले आहे (ब्रह्मांड पुराण, 1/4/15). भारतातील तक्षशिला, नालंदा, विक्रमशिला, बल्लभी, उज्जयिनी, काशी ही जगप्रसिद्ध शिक्षण आणि संशोधनाची प्रमुख केंद्रे होती आणि अनेक देशांतील विद्यार्थी येथे शिकण्यासाठी येत असत.

वैदिक साहित्य हा आपल्या दैनंदिन जीवनाचा एक भाग आहे असे मानले जाते. त्याचा रोजगाराच्या संधींशी काहीही संबंध नाही. शाळेतच हा एक अत्यावश्यक विषय म्हणून ठेवता आला तर खूप छान होईल. वैदिक शिक्षण हा भारताच्या संस्कृतीचा आणि समृद्ध वारशाचा मुख्य पाया आहे. जो आपला सांस्कृतिक वारसा जतन करू शकत नाही आणि त्याचा विस्तार करू शकत नाही, त्याला सुशिक्षित म्हणता येणार नाही. आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेतील वैदिक आदर्शांच्या शिक्षणाचे महत्त्व या विषयावर हा अभ्यास आहे. आधुनिक शिक्षण संस्थांमध्ये शिस्त टिकवून ठेवण्यासाठी या अभ्यासाची गरज आहे. शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यातील सौहार्दपूर्ण संबंध. हा अभ्यास आधुनिक पिढीला हे पटवून देऊ शकतो की इंद्रियांवरील परिपूर्ण प्रभुत्वाचा उच्च आदर्श साध्य करण्यासाठी, सत्याचा आदर्श, स्वातंत्र्याचा आदर्श, समानतेचा आदर्श आणि शांतता आणि एकतेचा आदर्श उभा करायचा असेल तर आपण हा मार्ग स्वीकारणे आवश्यक आहे. वैदिक शिक्षणाचे आदर्श. वैदिक ज्ञानाचा सराव आणि उपयोग आपल्याला अनेक प्रकारे मदत करू शकतो. या जगात सध्या आपल्याला ज्या समस्या आढळतात त्या सर्व समस्यांवर वैदिक शिक्षण हाच उपाय आहे. त्याची उत्तरे आणि उपाय शोधण्यासाठी आपल्याला आता सखोल

एन

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

दृष्टिकोनातून पाहण्याची गरज आहे. नैतिक भावनेचा योग्य विकास करून चारित्र्य घडवणे हे वैदिक शिक्षणाचे उद्दिष्ट होते. त्यामुळे सर्व शिक्षणाचे थेट उद्दिष्ट, साहित्यिक असो वा व्यावसायिक, विद्यार्थ्याला समाजाचा एक उपयुक्त सदस्य बनण्यासाठी योग्य बनवणे हे असले पाहिजे. शिक्षणाने मनुष्याला एक निश्चित नैतिक भावना देऊन आणि त्याच्या मूळ प्राणी स्वभावावर नियंत्रण ठेवण्यास सक्षम करून त्याच्या आदर्श स्वभावाचा विकास केला पाहिजे. वैदिक शिक्षणाची उद्दिष्टे आणि आदर्श एकाच वेळी आणि सामंजस्यपूर्ण विकासाला चालना देणे हे होते. पुरुष हा सामाजिक प्राणी आहेत, वैदिक शिक्षणाने केवळ सामाजिक कर्तव्यांवर भर दिला नाही तर सामाजिक आनंदाला प्रोत्साहन दिले.

विषय प्रवेश:

सध्याच्या समाजात शिक्षणाचा संबंध ज्ञानाशी नसून रोजगाराशी जोडला गेला आहे. रोजगाराच्या संधींअभावी वैदिक व्यवस्था मरत चालली आहे. नैतिक शिक्षण हे वैदिक शिक्षणाचे बारमाही उद्दिष्ट होते. शाळांचे कार्य केवळ लोकांना ज्ञानी बनवणे नव्हे तर त्यांना सुसंस्कृत बनवणे हे होते. तथापि, औद्योगिकीकरणामुळे नैतिक शिक्षणाची मुळे गमावली आहेत. आपण वेगवान वैज्ञानिक आणि तांत्रिक बदलांच्या युगात जगत आहोत, आपण हे देखील नाकारत नाही की अशा बदलांचे एकाच समाजातील आणि वेगवेगळ्या समाजातील विविध सामाजिक गटांवर वेगवेगळे परिणाम होतात. भौतिक जीवनाच्या शोधात आपण सत्याच्या आदर्शांकडे दुर्लक्ष केले आहे. वैदिक शिक्षणाची तत्त्वे जगातील सर्व शैक्षणिक व्यवस्थेसाठी प्रेरणास्त्रोत आहेत. आजकाल आधुनिक संस्थांसमोर विद्यार्थ्यांशी कसे वागावे आणि नैतिक मूल्ये कशी रुजवावी हा एक मोठा प्रश्न बनला आहे, कारण अनुशासनहीन शैक्षणिक वातावरण इतके विषारी बनले आहे. आधुनिक विद्यार्थ्यांमध्ये शिस्तीची भावना नाही. तंत्रज्ञान जे आम्ही आमचे ज्ञान आणि कौशल्ये सुधारण्यासाठी वापरू शकतो परंतु आम्ही ते अनेकदा केवळ मनोरंजनाच्या उद्देशाने वापरून ते हानिकारक केले आहे. आधुनिक विद्यार्थी नैतिकदृष्ट्या परिपूर्ण नसतात आणि ते बेजबाबदार वर्तन करतात. आम्ही असे म्हणू शकतो की जीवनाच्या भौतिक पद्धतीचा प्रभाव आहे किंवा ते असू शकते. पालकांच्या अयोग्य काळजीचा परिणाम असू शकतो किंवा समाजातील बदलाचा आणि कौटुंबिक वातावरणातील बदलाचा परिणाम असू शकतो. शिक्षणाच्या वैदिक आदर्शांमध्ये लोकांचे मन आणि त्यांचे चारित्र्य बदलण्याची प्रवृत्ती आहे. वाईटाचे चांगल्यामध्ये रूपांतर करण्याची प्रवृत्ती आहे. कारण वैदिक शिक्षणाचे अंतिम उद्दिष्ट व्यक्तिमत्त्व आणि चारित्र्य विकास हे होते. जर आधुनिक विद्यार्थ्याला इंद्रियांवर परिपूर्ण प्रभुत्व मिळवायचे असेल तर त्याला वैदिक शिक्षणाच्या आदर्शांचे पालन करावे लागेल. शिक्षणाचे अंतिम उद्दिष्ट या जगातील जीवनातील इच्छा पूर्ण करणे हे नसून आत्म्याच्या मुक्तीसाठी आत्मस्वरूपाची पूर्ण अनुभूती असणे आवश्यक आहे. नैतिक शिक्षण मला वैदिक शिक्षणाचे महत्त्व मांडण्यास प्रवृत्त करते, कारण नैतिक शिक्षण माणसाला सुसंस्कृत, सुसंस्कृत बनवते आणि अश्याप्रकारच्या शिक्षणाशिवाय माणूस चांगल्या

एज

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

-वाईटाचा भेद करू शकत नाही.

आधुनिक युगातील मूळ समस्या म्हणजे भौतिकवादी जीवनशैलीचे रुपांतर. आजकाल जीवन हे पूर्णपणे दिखाऊ आणि आधुनिकतेने भरलेले आहे. वेदांनुसार, महत्त्वाचे पैलू शिक्षणाचा अर्थ तरुणांना सत्यवादी होण्यासाठी प्रशिक्षित करणे आहे कारण सत्याच्या मार्गाचा अवलंब करणारा सद् आत्मा कधीही पराभूत होत नाही. वैदिक काळात अध्यापन हे पवित्र कर्तव्य मानले जात होते आणि आधुनिक काळाच्या तुलनेत वैदिक शिक्षक किती जबाबदार होते हे जगाला दाखवून दिले. येथे नैतिक शिक्षण आणि वैदिक शिक्षणाचे महत्त्व मांडण्यास प्रवृत्त करते आणि संपूर्ण संशोधन प्रस्तावात यावरच लक्ष केंद्रित करण्याचा प्रयत्न केला आहे. कारण नैतिक शिक्षण माणसाला सुसंस्कृत बनवते. नैतिक शिक्षणाशिवाय माणूस चांगले आणि वाईट भेद करू शकत नाही. आपण सर्वच विषयात कमी आहोत, आपल्याला आपल्या जबाबदाऱ्या समजल्या नाहीत. आता शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यात कोणतेही बंधन नाही, अभ्यासक्रम वेगळा आहे. कोणत्याही शिक्षणपद्धतीचे प्राथमिक उद्दिष्ट एखाद्या व्यक्तीमत्वाचा संपूर्ण विकास हे असले पाहिजे. वरील सर्व विधाने आपण पाहू शकतो की मनुष्याला शक्य तितके धार्मिक बनणे पुरेसे आहे परंतु आपल्या आधुनिक जगात हे अशक्य दिसते कारण प्रत्येकजण भौतिक जीवन प्राप्त करण्याचा प्रयत्न करीत आहे. वैदिक काळ हा केवळ आपल्या मातृभूमीसाठीच नव्हे तर संपूर्ण जगासाठी प्रेरणादायी होता. वेद पुरुषांना समान व्यासपीठावर एकत्र येण्यास, एकत्रित विचार करण्यास आणि समान ध्येय साध्य करण्यासाठी एकत्र काम करण्यास उद्युक्त करतात. केवळ शिक्षण हाच सर्व समाजकंटकांवर रामबाण उपाय आहे. वैदिक युगात शिक्षण हे प्रत्येकाने सुसंस्कृत होण्यासाठी आवश्यक होते, पैशाचे साधन बनवण्यासाठी नाही. जर आपल्याला चांगला समाज हवा असेल, आपल्या क्षमतेनुसार समाजासाठी योगदान देण्यास तयार असणारी सुसंस्कृत माणसे हवी असतील तर वैदिक शैक्षणिक व्यवस्थेवर आधारित नैतिक शिक्षण लोकांपर्यंत उपलब्ध आहे. मानवाला पशुत्वापासून मुक्त केले, उत्तम संस्कार देऊन पूर्ण मानव बनवले. अभ्यासक्रमात आध्यात्मिक आणि भौतिक अशा दोन्ही विषयांचा समावेश होता. हे सर्व विषय विद्यार्थ्यांना वाचणे बंधनकारक नव्हते कारण वर्ण पद्धतीच्या काटेकोरपणामुळे विषयांची विभागणीही वर्गाच्या आधारे केली जात होती. या काळात वैदिक साहित्याचा अभ्यास हा मुख्य केंद्रबिंदू असला तरी ऐतिहासिक कथा, पौराणिक कथा आणि शौर्यगाथा यांचाही अभ्यासक्रमात समावेश करण्यात आला.

पाठ्यक्रम विषय असे होते:

भौतिक विषय (अपरा) विद्या
इतिहास, औषधशास्त्र, अर्थशास्त्र,
ज्योतिषशास्त्र, भौतिकशास्त्र, प्राणिशास्त्र,

आध्यात्मिक विषय (परा) विद्या
वेद, वेदांग, उपनिषद्,
पुराण, दर्शन एवं

एज

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

भूगर्भ विद्या, रसायनशास्त्र, धनुर्विद्या एवं
शल्य विद्या।

नीतिशास्त्र।

शिकवण्याची पद्धत:

मौखिक पद्धतीचा वापर करून मनोरंजक पद्धतीने अध्यापन करण्यात आले. त्यानंतर चिंतनासाठी बोलावण्यात आले. प्रश्नोत्तरे, वादविवाद, या पद्धतीचाही शिक्षकांनी वापर केला. यातून विचार, निर्णयक्षमता आणि व्यक्तिमत्त्व इत्यादी गुण विकसित झाले. या काळात देखरेख यंत्रणाही प्रचलित होती.

वरच्या वर्गातील विद्यार्थी खालच्या वर्गातील विद्यार्थ्यांना शिकवत असत. या काळात, साध्या ते कठीण, ज्ञात ते अज्ञात, आणि आगमन एवं निगमन विधिप्रयोग पद्धती देखील अवलंबिल्या जात असे.

वैदिक कालखंडात विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्यातील संबंध हे कोणत्याही संस्थेच्या माध्यमातून नसून थेट त्यांच्यात होते. विद्यार्थी शिक्षणासाठी त्याच आदरणीय गुरूकडे जात असत, जे त्यांच्या विद्वत्तेसाठी प्रसिद्ध होते. या काळात शिष्य गुरूची तन, मन, धनाने सेवा करत असत. त्यांची कर्तव्ये पुढीलप्रमाणे होती-

शिष्याची कर्तव्ये - भिक्षा मागणे, लाकूड तोडणे, प्राणी चरणे, पाणी भरणे, अभ्यास करणे आणि आज्ञा पाळणे.

गुरूची कर्तव्ये - शिक्षकाकडून विद्यार्थ्यांसाठी कपडे, भोजन, औषध आणि सेवा यांची व्यवस्था करणे. गुरु पात्र विद्यार्थ्यांला प्रोत्साहन देत असत.

गुरू-शिष्य नात्याचा मुख्य आधार म्हणजे त्यांची क्षमता आणि त्यांची व्यावहारिक कौशल्ये. खरा गुरू तोच होता ज्याने परिपूर्णतेची आकांक्षा बाळगली होती आणि पूर्णतेच्या ज्ञानाच्या शोधात मग्न होते. आचार्य मनुने म्हटले आहे - “विद्यार्थ्यांप्रती आपले कर्तव्य बजावणे हे शिक्षकाचे अनिवार्य कर्तव्य आहे. त्याने त्यांना केवळ आपल्या मुलाप्रमाणेच ठेवू नये, तर त्यांना पवित्र ज्ञान शिकवावे आणि त्यांच्यापासून कोणतेही ज्ञान लपवू नये.

“छात्रं प्रति स्वकर्तव्यं कर्तुं शिक्षकस्य अनिवार्यं कर्तव्यम् । न केवलं स्वसन्ततिरूपेण धारयेत्, अपितु पवित्रं ज्ञानं उपदिशेत्, तेभ्यः किमपि ज्ञानं न गोपयेत्।

त्याकाळी अनेक प्रसिद्ध शिक्षण केंद्रे तपोवनांमध्ये होती, जिथे विद्यार्थी ऋषी-मुनींच्या चरणी बसून ज्ञानाचा संग्रह करत असत. नयनरम्य दृश्यांनी वेढलेल्या या शिक्षण केंद्रांमध्ये विद्यार्थी आयुष्यातील अनेक वर्षे घालवत असत. म्हणून, त्यांचा निसर्गाशी थेट संपर्क होता, ज्याचा त्यांच्या शारीरिक आणि मानसिक विकासावर चांगला परिणाम झाला. रवींद्र नाथ टागोरांच्या मते - "भारताच्या जंगलात वाहत असलेल्या सभ्यतेच्या प्रवाहाने संपूर्ण भारताला पूर आला."

वैदिक काळात गुरुकुल व्यवस्था होती. विद्यार्थ्यांला पालकांशिवाय शिक्षकांच्या घरीच शिक्षण मिळायचे. यालाच गुरुकुल

ERJ

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

पद्धती असे म्हणतात. गुरुगृहात ब्रह्मचर्य पाळून विद्यार्थी शिक्षण घेत असे. श्रावण, मनन, निधी ध्यान ही शिकवण्याची प्रक्रिया होती. गुरुकुल हे शिक्षणाचे केंद्र होते. गुरुकुलांमध्ये कर्तबगार आणि गुणी लोकच शिक्षण देत असत.

या गुरुकुलांमध्ये विद्यार्थी १२ वर्षे शिक्षण घेत असत. ज्ञान वर्धक परिषदा असायच्या. वेळोवेळी विद्वानांच्या परिषदाशिवाय गुरुकुल व्यतिरिक्त इतर शैक्षणिक संस्थाही गाजत होत्या.

या संस्था अशा होत्या - (१) चरण- यामध्ये एक शिक्षक एक वेद शिकवत असे. (२) अनेक शिक्षक घटिका-धर्म आणि ३) परिषद- सुमारे १० शिक्षकांची परिषद वेगवेगळ्या विषयांचे शिक्षण देत असे. (४) चतुष्पती- याला ब्राह्मण शाळा असेही म्हणतात. हेच शिक्षक तत्त्वज्ञान, पौराणिक कथा, कायदा आणि व्याकरण शिकवत असत. (५) विशेष शाळा - विशेष वैद्यकीय, विज्ञान, कृषी, वाणिज्य आणि लष्करी शिक्षणाच्या तरतुदीसाठी विशेष शाळा होत्या. तत्त्वज्ञानाचे उच्च शिक्षण देत असत. (६) टोल - एकच शिक्षक संस्कृत भाषा शिकवत असे.

प्राचीन भारतात शिक्षण मोफत होते. शिक्षण पूर्ण झाल्यावर प्रत्येक विद्यार्थी आपल्या शिक्षकाला दक्षिणा देत असे. तो पैसा, जमीन, प्राणी आणि अन्न दक्षिणा देऊ शकत होता. गुरुदक्षिणा एवढी कधीच नव्हती, ज्याला शिक्षकाचा पुरेसा मानधन म्हणता येईल. मोफत शिक्षण हे सार्वत्रिक आणि सर्वासाठी होते.

प्राचीन काळातील शिक्षणपद्धती परीक्षाविरहित होती. आधी शिकवलेला धडा विद्यार्थ्यांनी पूर्ण लक्षात ठेवल्यावर शिक्षक नवीन धडा शिकवत. जेव्हा विद्यार्थी दुस-या दिवशी रोजचा पाठ सांगायचा, मग त्यांच्या उणिवा/ चुका काढायच्या. त्याकाळी आश्रमांमध्ये शास्त्रार्थाची प्रथा प्रचलित होती. आचार्य आपल्या आश्रमातील विद्यार्थ्यांना दोन गटात विभागून त्यांच्यात वादविवाद करायचे. शिक्षणाच्या शेवटी, विद्यार्थ्याला स्थानिक विद्वानांच्या संमेलनात सादर केले गेले जेथे तो विद्वानांनी विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे देत असे. हे दीक्षा समारंभानंतर व्हायचे.

मानसिक गुणांचे संवर्धन आणि दोषांचे उच्चाटन जे करते ते शिक्षण. जगात वावरण्यासाठी, स्वतःचा सर्वांगीण विकास करून घेण्यासाठी आवश्यक असणारे ज्ञान म्हणजेच शिक्षण. पूर्वीच्याकाळी प्रत्येक वर्णासाठी भिन्न स्वरूपाचे शिक्षण होते. ब्राम्हणवर्ग वेदविद्येचे, क्षत्रिय शस्त्रविद्येचे, आणि वैश्य व शुद्र हे आपापल्या वाडवडीलां कडून चालत आलेल्या कलेचे शिक्षण घेत असत. पण आज ही चातुर्वर्ण्य पद्धती नाहीशी झाली. त्यामुळे शिक्षण पद्धती बदललेली आहे.

आजचे शिक्षण:

आजचे शिक्षण हे पूर्ण पुस्तकी स्वरूपाचे आहे. पुस्तकी माहिती ठराविक वेळेत पुन्हा उतरवून काढणे याला आजकाल 'परीक्षा' म्हटले जाते. पुस्तका बाहेरील कुठल्याही गोष्टीचा विचार करण्याची मुभा विद्यार्थ्याला आणि शिक्षकालाही नसते. त्यामुळे विद्यार्थ्याची स्वतंत्रपणे विचार करण्याची क्षमता नष्ट होते. स्वतःच्या बुद्धीचा वापर करण्याची संधी न मिळाल्याने

एन

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

विद्यार्थ्यांची खरी गुणवत्ता कळू शकत नाही. पदव्यांना अवास्तव महत्त्व प्राप्त होवून त्या मिळविण्यासाठी जीवघेणी स्पर्धा सुरु होते. याच कारणामुळे वैद्यकीय, अभियांत्रिकी तसेच, अन्य शैक्षणिक क्षेत्रांमध्ये प्रवेश मिळवणे हि गोष्ट आज जिकिरीची होऊन बसली आहे. ज्याचे पाठांतर उत्तम तो अत्यंत हुशार असा गैरसमज रूढ झाला आहे.

दिवसे दिवस महाविद्यालयातून बाहेर पडणाऱ्या पदवीधरांची संख्या वाढत आहे. परंतु त्यांनी घेतलेल्या शिक्षणाचा दर्जा वेगाने घसरत आहे. त्यामुळे देशाचे फार मोठे नुकसान होत आहे. आज वाढत्या औद्योगिकीकरणाच्या परिस्थितीत व्यवसायाभिमुख आणि प्रात्यक्षिकावर आधारित शिक्षणाची निकडीची गरज आहे. परंतु ती गरज आज पूर्ण होत नाही. पुस्तकी शिक्षणावर जास्त भर दिलेला आढळतो. व्यक्ती विकास हा उद्देश डोक्यासमोर ठेवल्यास नृत्य, गायन, शिल्पकला इत्यादी कलाविभागांचाही शिक्षणात अंतर्भाव करायला हवा. दुर्दैवाने या विषयांकडे अजूनही उपेक्षेने पाहिले जाते.

शारीरिक, बौद्धिक, भावनिक असा सर्वकष विकास साधण्यासाठी शिक्षणपद्धतीत आमुलाग्र परिवर्तनाची गरज आहे. भाकरी मिळवून देणारे सुसंस्कार घडविणारे, स्वदेश, स्वभाषा, स्वदेशबांधवांच्याविषयी नितांत अभिमान निर्माण करणारे शिक्षण हवे आहे. व्यक्तीविकासाबरोबरच या व्यक्तीच्याद्वारे समाज विकास होईल. व राष्ट्र सर्व दृष्टीने संपन्न होईल असे शिक्षण मिळणे जरूरीचे आहे. भारत सरकारने यादृष्टीने टाकलेली पावले स्वागतार्ह आहेत असे म्हटले पाहिजे.

आजच्या शिक्षण पद्धतीतून मनुष्य सुशिक्षित होतो पण तो सुजाण, सुसंस्कृत होतोच असे नाही. वास्तविक शिक्षण हा पवित्र संस्कार आहे. शिक्षण घेतलेली व्यक्ती सुसंस्कृत असायला हवी पण दुर्दैवाने तसे फारसे दिसत नाही. उलट अधिकतर माणसे आत्मकेंद्रित, स्वार्थ व संकुचित वृत्तीची झालेली आढळतात. हुंड्याची राक्षसी प्रथा सुशिक्षितांमध्ये मोठ्या प्रमाणात आढळते. अशिक्षित शेतकऱ्याच्या घरी त्याची पत्नी ही गुहलक्ष्मी मानली जाते. बहुसंख्य सुशिक्षितांमध्ये घरी येणारी नववधू ही केवळ एक उपभोग्य वस्तू. माहेराहून खूप मोठा हुंडा घेवून येणारी व्यक्ती असेच समजले जाते. कोणताही मोठा त्याग करण्याची वेळ आली तर अडाणी, अशिक्षित माणूस मागचा- पुढचा विचार न करता कर्तव्य भावनेने त्याग करतो. उलट अश्या प्रत्येक गोष्टीचे स्वार्थासाठी भांडवल करण्याची वृत्ती सुशिक्षितात आढळते. गुन्हेगारीचे प्रकार व प्रमाण सुशिक्षितांतच अधिक आढळतात. आजच्या शिक्षणपद्धतीची ही शोकांतिका आहे.

विवेक चुडामणीत सांगितलेले चार गुण म्हणजे भेदभाव, अलिप्तता, सहा प्राप्ती आणि मुक्तीची इच्छा. आधी म्हटल्याप्रमाणे भेदभाव म्हणजे वास्तविक आणि अवास्तव समजून घेण्याची शक्ती. अलिप्तता म्हणजे बाह्य वस्तूंमुळे आंदोलनाची अनुपस्थिती.

सहा साध्य आहेत 1) मनावर नियंत्रण-परिणामी शांतता; 2) शरीराचे नियंत्रण; 3) आनंद मिळविण्यासाठी बाह्य वस्तूंवरील उत्सुकता बंद करणे आणि जग जे काही देते ते स्वीकारून समाधानाची वृत्ती विकसित करणे; 4) कठीण परिस्थितीत धैर्य

एज

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

आणि आनंदी सहनशक्ती आणि कर्माचा क्रम; 5) स्वतःवर आणि इतरांवर प्रामाणिकपणा आणि आत्मविश्वास; 6) एखाद्याच्या कृतीला हातातील निश्चित उद्देशाकडे निर्देशित करण्यात स्थिरता. मुक्तीची इच्छा म्हणजे स्वतःला अवास्तव पासून मुक्त करण्याचा आणि स्वतःच्या स्वभावाचा वास्तविक आणि वास्तविकता शोधण्याचा दृढनिश्चय.

सध्याचे शिक्षण हे समृद्धीचे साधन शिकवते पण ते आत्मसात केल्यानंतर पोकळी निर्माण होते. केवळ त्याच्या वापरासाठी योग्य दिशा नसलेली समृद्धी हा एक निश्चित धोका आहे. सुख समृद्धीचे ध्येय आहे. आनंद हा त्याच्या बरोबर असावा. परमात्म्याशी एकरूपता अनुभवण्याची सोय करावी लागते. भर्तृहरि कवीने सांगितल्याप्रमाणे, समृद्धीने दानधर्माला प्रोत्साहन दिले पाहिजे, ज्यामुळे आनंद मिळतो आणि हाच शिक्षणाचा मुख्य बिंदू आपल्या पौराणिक शिक्षण पद्धतीत आहे. -समृद्धिः दानं प्रोत्साहयेत्, येन सुखं भवति तथा च अस्माकं पौराणिकशिक्षाव्यवस्थायां शिक्षायाः मुख्यः एषः बिन्दुः अस्ति। याचप्रकारे तैत्तिरी उपनिषद स्पष्ट करते की दान नेहमी श्रद्धेने केले पाहिजे. विश्वास नसेल तर देऊ नये. त्यात नम्रता आणि औचित्याचा स्वभाव असावा. या पात्रासह सुशोभित करून, इमर्सनने म्हटल्याप्रमाणे, जीवनाच्या मार्गावरील विद्यार्थी स्पष्टपणे येऊ शकतात - "आत्म्यामध्ये कोणताही पडदा किंवा भिंत नाही जिथून माणूस निघून जातो आणि देव सुरू होतो," आणि आध्यात्मिक आणि भौतिक यांच्यात कोणतेही विभाजन असू शकत नाही. 'परमेश्वर आणि ते तत्त्व मीच आहे' यासाठी जगणे हाच मूळ पाया आहे.

श्रद्धया देयम् । अश्रद्धयाऽदेयम् । श्रिया देयम् । ह्रिया देयम् । भिया देयम् । संविदा देयम् । अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात् । ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः । युक्ता आयुक्ताः । अलूक्षा धर्मकामाः स्युः । यथा ते तत्र वर्तेरन् । तथा तत्र वर्तेथाः ।

मानव, प्राणी आणि निसर्ग यांच्यातील समतोल राखण्यासाठी विद्यार्थ्यांना शिकवण्यात आले. वेद आणि उपनिषदांच्या तत्वांचे अध्यापन आणि शिकण्यासाठी पालन करणे, जेणेकरून व्यक्ती स्वतःची, कुटुंब आणि समाजाप्रती असलेली कर्तव्ये पार पाडू शकेल, अशा प्रकारे जीवनाच्या सर्व पैलूंचा या प्रणालीमध्ये समावेश करणे आवश्यक आहे.

शिक्षण प्रणालीमध्ये शिक्षण आणि शारीरिक विकास या दोन्हीवर भर दिला गेला. कर्म ते बंधनातून मुक्त होते आणि विद्या ही मुक्तीचा मार्ग दाखवते. या शिवाय जी काही कर्मे आहेत ती केवळ निपुणता देणारी आहेत (विष्णु पुराण, १/९/४९). शिक्षणाचा हा संकल्प भारतीय परंपरेत स्वीकारला गेला आणि त्यानुसार विद्यापीठे आणि गुरुकुलांमध्ये शिक्षण दिले गेले. घर, मंदिर, शाळा, गुरुकुल येथे संस्कृतीसह स्वदेशी शिक्षण दिले गेले.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-विचारः

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० हे प्राचीन आणि शाश्वत भारतीय ज्ञान आणि विचारांच्या समृद्ध परंपरेच्या प्रकाशात तयार

ERJ

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

करण्यात आले आहे. भारतीय विचार परंपरा आणि तत्त्वज्ञानात ज्ञान, शहाणपण आणि सत्याचा शोध हे नेहमीच सर्वोच्च ध्येय मानले गेले.

प्राचीन भारतातील शिक्षणाचे उद्दिष्ट सांसारिक जीवनाची किंवा शाळेतूनंतरच्या जीवनाची तयारी म्हणून ज्ञान संपादन करणे हे नव्हते तर संपूर्ण आत्म-ज्ञान आणि मुक्ती हे होते. भारताने २०१५ मध्ये स्वीकारलेल्या शाश्वत विकास योजना २०३० च्या लक्ष्यमध्ये प्रतिबिंबित झालेल्या जागतिक शैक्षणिक विकास योजनेचे उद्दिष्ट २०३० पर्यंत जगातील सर्वांसाठी सर्वसमावेशक आणि समान दर्जाचे शिक्षण सुनिश्चित करणे आणि आजीवन शिकण्याच्या संधींना प्रोत्साहन देणे हे आहे. शाश्वत विकासासाठी सर्व-महत्त्वाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी शिक्षणाला पाठिंबा देण्यासाठी आणि प्रोत्साहन देण्यासाठी यासाठी संपूर्ण शिक्षण प्रणालीची पुनर्रचना करणे आवश्यक आहे. शिक्षण व्यवस्थेत होत असलेल्या मूलभूत बदलांच्या केंद्रस्थानी शिक्षक नक्कीच असले पाहिजेत. या धोरणामुळे प्रत्येक स्तरावरील शिक्षकांना समाजातील सर्वात आदरणीय आणि सर्वोत्तम सदस्य म्हणून पुनर्स्थित करण्यात नक्कीच मदत होईल. आपल्या पुढच्या नागरिकांच्या पिढीला खऱ्या अर्थाने आकार देणारे शिक्षण असणे आवश्यक आहे. शिक्षकांना त्यांचे कर्तव्य प्रभावीपणे पार पाडण्यासाठी सक्षम करण्यासाठी सर्व शक्य पावले उचलण्याची धोरणाची योजना राबविणे प्रत्येक स्तरावर अध्यापन व्यवसायातील सर्वात आश्वासक लोकांची निवड करण्याची योजना आणि . ज्यासाठी त्यांचे जीवनमान, सन्मान, प्रतिष्ठा आणि स्वायत्तता सुनिश्चित करणे ज्यासाठी त्यांचे जीवनमान, सन्मान, प्रतिष्ठा आणि स्वायत्तता सुनिश्चित करणे, . तसेच, प्रणालीमध्ये गुणवत्ता नियंत्रण आणि उत्तरदायित्वासाठी मूलभूत प्रक्रिया स्थापित केल्या गेल्या पाहिजेत. या धोरणाचा उद्देश दया आणि सहानुभूती, धैर्य आणि लवचिकता, वैज्ञानिक स्वभाव आणि सर्जनशीलता, कल्पनाशक्ती, नैतिक मूल्ये असणारे चांगले मानव विकसित करणे आणि संविधानाने परिकल्पित केलेल्या सर्वसमावेशक आणि बहुलवादी समाजाच्या निर्मितीसाठी अधिक चांगले योगदान देणे हा आहे. भारतीय भाषांना मत्व दिलेच गेले पाहिजे. नवीन शिक्षण प्रणाली वैदिक पौराणिक शिक्षण पद्धतींचा विचार केलेला आहे आहे त्यामुळे मानवता आणि कलांची मागणी वाढेल कारण भारत स्वयंपूर्णतेकडे वाटचाल करत आहे, एक विकसित देश बनणार आहे तसेच जगातील तीन सर्वात मोठ्या अर्थव्यवस्थांपैकी एक बनणार आहे. शिक्षणाचे परिणाम आणि काय आवश्यक आहे यामधील सध्याची तफावत मुख्य सुधारणांद्वारे भरून काढली जाऊ शकते ज्यामुळे बालपणातील काळजी आणि उच्च शिक्षणाद्वारे शिक्षणामध्ये सर्वोच्च गुणवत्ता, समानता आणि अखंडता येते.

साहित्याची समीक्षा:

वैदिक शिक्षणाच्या क्षेत्रात अभ्यासांची संख्या खूप वाढली आहे. पण अजून खूप काम करायचे आहे. विद्वानांनी वैदिक शिक्षणाच्या वाढीचे आणि विकासाचे अतिशय काळजीपूर्वक विश्लेषण केले आहे आणि त्यांनी प्राचीन शिक्षण पद्धतीच्या

ERJ

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

प्रत्येक पैलूचे परीक्षण केले आहे .सध्याच्या अभ्यासासाठी हे अभ्यास अत्यंत महत्वाचे आहेत. श्री. अरबिंदो (1948) यांनी त्याच्या महाभारत आणि रामायण या शीर्षकाच्या आवृत्तीत दाखवले की रामायणाने भारतीय कल्पनाशक्तीला त्याच्या सर्वोच्च आणि कोमल मानवी आदर्शांना मूर्त रूप दिले आहे, सामर्थ्य धैर्याने सौम्य केले आहे; शुद्धता निष्ठा आणि आत्म-त्याग. गुरुकुलाच्या शिक्षण पद्धतीचे विश्लेषण करण्याचा आणि भारतात ती आधुनिक स्वरूपात पुनर्स्थापित करण्याची शक्यता शोधण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी पाश्चिमात्य मॉडेल्सच्या तुलनेत गुरुकुल पद्धतीच्या संदर्भात काही परिधीय संकल्पनांचा अभ्यास केला आहे - जीवन आणि शिक्षणाचे उद्दिष्ट ईश्वर म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या परम सत्याची प्राप्ती होते. शिक्षणाचे उद्दिष्ट केवळ ज्ञान संपादन करणे नव्हे तर आत्मपूर्ति हे असले पाहिजे. शिक्षण केवळ मेंदू किंवा शारीरिक संवेदनांच्या विकासापुरते मर्यादित नसावे. माणसाच्या संपूर्ण व्यक्तिमत्त्वात परिवर्तन घडवून आणणे हाच उद्देश असावा. शिक्षण ही मनावर नियंत्रण ठेवण्याची प्रक्रिया आहे. एकूण व्यक्ती ही त्याची मुख्य चिंता आहे. शिक्षकांचे गुण व आदर्श विद्यार्थ्यांनी आत्मसात केले पाहिजेत. विद्यार्थ्यांनी शिक्षकांच्या कल्पना आत्मसात कराव्यात. भगवत गीतेमध्ये अनेक कल्पना आहेत ज्या चांगल्या प्रगत तत्त्वज्ञानाचा आधार बनू शकतात आणि तेच भारतातील शैक्षणिक प्रणालीच्या विविध पैलूंसाठी महत्त्वपूर्ण आहे. सादरीकरण अस्पष्टपणे स्वीकारलेल्या ऐतिहासिक कालखंडातील संदर्भांच्या स्वच्छ श्रेणींमध्ये येते. ते वैदिक कालखंड, वेदोत्तर कालखंड, सूत्र काल, महाकाव्य काळ, पाणिनी कालखंड आणि तात्विक सूत्र कालानुसार विभागीय विश्लेषण सादर करतात. हे वर्गीकरण वैदिक शिक्षणाचे एकूण चित्र विकृत करतात आणि कृत्रिमरित्या त्याच्या विकासाचे आणि देखभालीचे श्रेय संशयास्पद ऐतिहासिक घटकांना देतात. या दृष्टिकोनाला गेल्या काही वर्षांत समर्थन मिळाले आहे आपल्याला वैदिक शिक्षणाच्या आवश्यक तत्त्वांची रूपरेषा विकसित करण्यास आणि समकालीन शैक्षणिक सिद्धांताच्या दृष्टीने त्यांचे मूल्यमापन करण्यास सक्षम करते. शिक्षणाच्या इतिहासाच्या क्षेत्रातील भारतीय विद्यापीठांमधील संशोधन हे आधीच्या तीन सर्वेक्षणांवर आधारित आहे शिकवण्याच्या अलीकडील संशोधनाच्या प्रकाशात त्यांचे परीक्षण केले जाईल.

हे एक सैद्धांतिक कार्य आहे जे तपशीलवार, वैदिक काळातील शिक्षण पद्धती आणि आधुनिक शैक्षणिक व्यवस्थेतील त्याचे महत्त्व शोधते. मी निवडलेल्या प्रस्तावाला खूप महत्त्व आहे कारण या अभ्यासाचे मुख्य उद्दिष्ट हे आहे की वेदिक काळातील शिक्षण पद्धतीचे फायदे ज्ञानशास्त्राच्या वेदांतिक (हिंदू) संकल्पनेने प्रेरित समग्र शिक्षण. तात्पुरत्या गृहीतकाची गरज नाही कारण आपल्या सर्वांना माहित आहे की सध्याचे युग दुष्टांनी भरलेले आहे आणि वैदिक तत्त्वे सर्वांसाठी एकमेव उपाय आहेत.. मी प्रासंगिकतेच्या प्रश्नावर चांगला प्रतिसाद देण्याचा प्रयत्न करीत आहे. वैदिक आदर्श असू शकतात का? सामाजिक दुष्कृत्यांचे निर्मूलन करण्यास सक्षम आहे आणि आधुनिक पिढीला वैदिक तत्त्वे स्वीकारणे शक्य आहे का .माझ्या मनात

ERJ

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

अनेक गोष्टी संक्रमित आहेत उद्दिष्टे • आधुनिक शैक्षणिक प्रणालीच्या प्रभावी कार्यासाठी मौल्यवान सूचना आणि निष्कर्ष देणे. • एकात्मिक व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करण्यासाठी विद्यार्थ्यांला वैदिक शैक्षणिक मानसशास्त्राची तत्त्वे आणि तंत्रे लागू करण्यास सक्षम करणे.

परिणाम आणि चर्चा:

वैदिक शिक्षणाची विविध वैशिष्ट्ये आहेत जी आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेत स्वीकारार्ह असू शकतात: - सर्वोच्च शिक्षण म्हणजे जे आपल्याला केवळ माहिती देत नाही तर आपले जीवन सर्व अस्तित्वाशी सुसंगत बनवते (रवींद्रनाथ टागोर). शिक्षण हा एक उद्देशपूर्ण उपक्रम आहे. वैदिक आदर्शांद्वारे विद्यार्थ्यांमध्ये काही इष्ट बदल घडवून आणण्याचा आमचा मानस आहे. प्राचीन भारतात जीवनाचा आदर्श अध्यात्मवादी होता. जीवनाच्या संकल्पनेद्वारे शैक्षणिक उद्दिष्ट निश्चित केले गेले. अशाप्रकारे शिक्षणाचे उद्दिष्ट आत्म-साक्षात्कार किंवा ब्रह्म किंवा परमात्मा यांचा साक्षात्कार होता. त्यामुळे आपल्या आधुनिक समाजात काही बदल घडवून आणण्यासाठी आपण वैदिक शिक्षणाच्या विविध पैलूंचा वापर करू शकतो, उदा.

नैतिक शिक्षण:

आधुनिक संस्थेसाठी विद्यार्थ्यांमध्ये विविध प्रकारच्या वर्तणुकीशी संबंधित समस्यांना तोंड कसे द्यायचे हा मोठा प्रश्न बनला आहे. खरे तर विद्यार्थ्यांना नैतिक मूल्ये कशी आणि केव्हा शिकवली पाहिजेत याची पूर्ण जाणीव संस्थांना नसते. माणूस हा सामाजिक प्राणी आहे आणि त्याला वडिलांचा आणि शिक्षकांचा आदर करणे, गरिबांना मदत करणे, महिलांचा आदर करणे अशा विविध सामाजिक सवयी शिकाव्यात. आधुनिक संस्थांमध्ये नैतिक शिक्षणाचा स्वतंत्र विभाग. वैदिक शिक्षण पूर्णपणे नैतिक मूल्यांवर आधारित होते आणि नैतिक शिक्षणावर अधिक भर देण्यात आला होता. जर आपल्याला खरोखरच चांगला समाज, धार्मिक लोक हवे असतील तर नैतिक शिक्षण हे विद्यार्थ्यांचे स्वरूप बदलण्याचे प्रमुख शस्त्र बनले पाहिजे.

शिस्त:

वैदिक शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांनी नेहमीच साधी राहणी आणि उच्च विचारसरणीचे तत्त्व पाळले, परंतु आधुनिक पिढीने त्याच्या उलट, साधी विचारसरणी आणि उच्च राहणीचा स्वीकार केला आहे. वैदिक विद्यार्थी आपल्या शिक्षकाला आपला पिता मानतात. वैदिक काळात शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यात परस्पर समंजसपणा खूप चांगला होता. वैदिक युगातील शिक्षक आणि शिष्य यांच्यातील शिस्त आणि सौहार्दपूर्ण संबंध जगाला ज्ञात आहे. आज आपण पाहतो. अनुशासनहीनतेमुळे शैक्षणिक वातावरण विषारी झाले आहे. शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यातील आदर्श नातेसंबंध अभ्यासक्रम: आपल्याला वैदिक शिक्षण लोकांपर्यंत पोहोचवायला हवे. वैदिक काळात शिक्षण हे केवळ ज्ञान संपादन करण्यासाठी नव्हते तर त्याचे मुख्य उद्दिष्ट चारित्र्य घडवणे हे होते. विद्यार्थ्यांसाठी तरतूद केली गेली होती, तो या जगासाठी नाही तर इतर जगात शाश्वत

एज

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

आनंदासाठी तयार झाला होता. आधुनिक संस्थांचा अभ्यासक्रम पूर्णपणे वेगळा आहे. आधुनिक शिक्षणाचे अंतिम उद्दिष्ट विद्यार्थ्यांना जगासाठी तयार करणे हे आहे. शिक्षण ही अशी गोष्ट आहे जी माणसाला स्वावलंबी आणि आत्मनिर्भर बनवते (ऋग्वेद)

विद्यार्थ्यांचे जीवन:

वैदिक युगात विद्यार्थ्यांना साधे जीवन जगण्याची आज्ञा देण्यात आली होती. आजकाल आपल्या तरुण पिढीची जीवनशैली पूर्णपणे बदलली आहे, आधुनिक परिपूर्ण जीवन जगायला आवडते. त्यांनी 'साधी राहणी आणि उच्च विचारसरणी' या तत्वाचा त्याग केला आहे आणि त्याचे उलट तत्त्व म्हणजे उच्च राहणी आणि साधी विचारसरणी स्वीकारली आहे. जीवनाचा संपूर्ण समतोल बिघडतो. त्यांचे जीवन निरोगी आणि सुरळीत होण्यासाठी. प्राचीन जीवन शैलीचे महत्त्व पटवून दिले पाहिजे.

स्वयंपूर्णतेसाठी शिक्षण:

शिक्षण म्हणजे ज्याचे अंतिम उत्पादन म्हणजे मोक्ष (उपनिषद). भारतीय परंपरेनुसार शिक्षण हे केवळ उपजीविकेचे साधन नाही; किंवा ती केवळ विचारांची रोपवाटिका किंवा नागरिकत्वाची शाळा नाही. सत्याच्या शोधात आणि सद्गुणांच्या अभ्यासात मानवी आत्म्यामध्ये दीक्षा घेणे होय. प्राचीन शाळांनी स्वयंपूर्णतेसाठी शिक्षणाचे तत्त्व पाळले. आधुनिक शिक्षणाचा ताण विद्यार्थ्यांना त्यांच्या भावी जीवनासाठी तयार करण्यावर पडतो. व्यावसायिक शिक्षणासाठी व्यावसायिक विषयांचा अभ्यासक्रमात समावेश करण्यात आला आहे परंतु इच्छित उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी या दिशेने बरेच काही करणे आवश्यक आहे.

निकाल:

विद्यार्थ्यांना विविध सामाजिक सवयी शिकता येतील जसे की लोकांना मदत करणे, नम्रता, वडिलांचा आणि शिक्षकांचा आदर करणे आणि अशा अनेक. या चांगल्या सवयींमुळे ते चांगले सामाजिक नागरिक बनतील आणि ते चांगले माणूस म्हणून ओळखले जातील. विद्यार्थ्यांना हे लक्षात येईल की इतरांवर टीका करण्यात स्वतःला गुंतवून ठेवू नये कारण वेद आपल्याला सतर्क करतात की जे इतरांची निंदा नालस्ती करतात ते शेवटी स्वतःलाच इजा करतात. शिक्षण संस्था सहजपणे विद्यार्थ्यांमध्ये नैतिक भावना निर्माण करतील. शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यातील नाते सौहार्दपूर्ण असेल आणि सर्वात महत्वाची गोष्ट म्हणजे चारित्र्य निर्मिती. स्त्रियांचा आदर कसा करायचा, सामाजिक दुष्कृत्यांपासून मुक्ती कशी मिळवायची हे आपणा सर्वांना माहीत आहे कारण शिक्षणाचे वैदिक आदर्श सर्व सामाजिक दुष्कृत्यांवर उपाय आहेत. भौतिकवाद हे आपले जीवनाचे उद्दिष्ट असू नये कारण वेद आपल्याला यशापेक्षा मूल्यवान बनण्याचा सल्ला देतात. जीवनाच्या प्रत्येक पैलूत सत्य असले पाहिजे असेच वेद सांगतात कारण सत्याचा कधीही अंत होत नाही.

एज

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

निष्कर्ष:

डॉ. राधाकृष्णन यांनी अगदी बरोबरच म्हटले आहे की: “संस्कृती विटा, पोलाद आणि यंत्रे यांनी बांधली जात नाही, ती माणसांनी, त्यांच्या गुणवत्तेने आणि चारित्र्याने बांधलेली असते”. त्यामुळे शिक्षणाचे खरे उद्दिष्ट शरीरात आणि आत्म्यामध्ये विकसित होणे हे आहे. सौंदर्य आणि सर्व परिपूर्णता ज्यात ते सक्षम आहेत. आधुनिक परिस्थिती वेगळी आहे, पिढ्यानपिढ्या आम्हाला मिळालेल्या सर्व गोष्टी आम्ही जवळजवळ गमावल्या आहेत. शिस्त, विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्यातील सौहार्दपूर्ण संबंध, सामाजिक, नैतिक मूल्ये ज्या वैदिक काळात विकसित झाल्या. शिक्षण पूर्णपणे नष्ट झाले आहे. हे खरे आहे की आपण वैदिक शिक्षणाच्या सर्व पैलूंचे पालन करू शकत नाही परंतु काही आदर्श आहेत जे सध्याच्या शिक्षण व्यवस्थेत लागू आहेत. आपल्याला आपली कर्तव्ये आणि वैदिक शिक्षण पद्धतीचा उद्देश तरुण विद्यार्थ्यांना धर्माच्या तत्वांवर आधारित परिपूर्ण आणि परिपूर्ण जीवन जगण्यास सक्षम असलेल्या व्यक्तींमध्ये रूपांतरित करणे हा होता. त्या व्यवस्थेतील सुशिक्षित लोक होते ज्यांच्याकडे केवळ ज्ञानच नाही तर चारित्र्यही होते. वैदिक काळात विद्यार्थ्याला वडील, आई, शिक्षक आणि पाहुण्यांचा आदर करायला शिकवले गेले. प्राचीन शिक्षणाचे मूळ उद्दिष्ट लोकांच्या मनात देवाच्या गौरवासाठी आणि मानवाच्या भल्यासाठी धार्मिक आणि धार्मिक असण्याची भावना निर्माण करणे हे होते. ज्ञानाचा शोध हा धार्मिक मूल्यांचा शोध होता. विद्यार्थ्याला कडक नियम पाळावे लागले. सूचना महत्त्वाची होती, पण त्याहूनही महत्त्वाची होती ती शिकवण्यापेक्षा शिस्त - विद्यार्थी जीवनातील कायदे आणि नियमांचे काटेकोर पालन करून शिस्त लावली, नैतिकता आणि धर्मात रुजलेली शिस्त विद्यार्थ्याला वासना, क्रोध, लोभ, व्यर्थता, वासना सोडून देणे आवश्यक होते. अहंकार आणि जास्त आनंद. या संशोधन कार्यात वैदिक शिक्षणाची ठळक वैशिष्ट्ये अधोरेखित करण्याचा प्रयत्न केला जाईल. येथे मी आधुनिक शैक्षणिक प्रणालीमध्ये व्यावहारिक बदल सुचवत आहे, ज्यामुळे शिक्षक आणि विद्यार्थी भेदभाव, विश्लेषण आणि मूल्यमापनाची कौशल्ये सुधारण्यास सक्षम होतील. कलेची मदत न घेताही वैदिक शिक्षणपद्धती आपली संस्कृती आणि साहित्य जतन करण्यात आणि प्रसार करण्यात यशस्वी ठरली, त्यामुळे या अहवालात शिक्षणाच्या संदर्भातील महत्त्वाच्या संकल्पनांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे नैतिक शिक्षणाशिवाय आपण कोणताही बदल करू शकत नाही. विद्यापीठे, महाविद्यालये, संस्था इ. विद्यार्थ्यांना वैदिक विद्यार्थी पूर्वीसारखे धार्मिक बनवू शकणार नाहीत. आपण आधुनिक युगात जगत आहोत पण आपल्या पूर्वजांच्या संस्काराचा आणि संस्कृतीचा आपल्याला अभिमान वाटला पाहिजे. संपत्ती, भौतिकवाद यापेक्षा चारित्र्य, अध्यात्मवाद, तत्वज्ञान यांना अधिक प्राधान्य दिले पाहिजे. सध्याचे जग संपत्ती, सत्ता हिंसा आणि मुत्सद्देगिरी यांना आदर देते. आपण आदर्शवादावर विश्वास ठेवला पाहिजे आणि आदर्श जीवन जगू इच्छितो. विद्यार्थ्यांच्या जीवनाचा संपूर्ण समतोलच बिघडला आहे. त्याचे जीवन निरोगी आणि सुरळीत होण्यासाठी त्याला वैदिक शिक्षणाचे महत्त्व पटवून दिले पाहिजे जे पूर्णपणे नैतिक

एज

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

शिक्षण आहे आणि प्रत्येक व्यक्तीच्या यशासाठी नैतिक शिक्षण पुरेसे आहे. खऱ्या शिक्षणाचा उद्देश मानवतावादी वृत्ती आणि सेवेची भावना देणे हे असले पाहिजे. जबाबदाऱ्या समजून घेणे आवश्यक आहे आणि आपण सर्वांनी काही प्रकारचे केले पाहिजे.

समाजासाठी योगदान:- वेद स्वकेंद्रित मनुष्याची निंदा करतात ज्याच्या सिद्धी केवळ स्वार्थी हेतूने असतात अश्या व्यक्तीस वेद मानत नाही. शिक्षणाने एखाद्या व्यक्तीला जाणीवपूर्वक सामाजिक सहभागामध्ये त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या पलीकडे जाण्यास सक्षम केले पाहिजे. एकमेकांचा मत्सर करण्याऐवजी, एकमेकांशी भांडणे आणि एकमेकांना खाली खेचण्याऐवजी, खऱ्या शिक्षणाने माणसाला सहकार्य करण्याची, जगण्याची आणि संघ म्हणून काम करण्याची क्षमता विकसित केली पाहिजे. वेद पुरुषांना समान व्यासपीठावर एकत्र येण्यास, एकत्रित विचार करण्यास आणि समान ध्येय साध्य करण्यासाठी एकत्र काम करण्यास उद्युक्त करतात.

यं वैदिका मन्त्रदृशः पुराणाः इन्द्रं यमं मातरिश्वा नमाहुः।

वेदान्तिनो निर्वचनीयमेकम् यं ब्रह्म शब्देन विनिर्दिशन्ति॥

शैवायमीशं शिव इत्यवोचन् यं वैष्णवा विष्णुरिति स्तुवन्ति।

बुद्धस्तथार्हन् इति बौद्ध जैनाः सत् श्री अकालेति च सिखस सन्तः॥

शास्तेति केचित् कतिचित् कुमारः स्वामीति मातेति पितेति भक्त्या।

यं प्रार्थन्यन्ते जगदीशितारम् स एक एव प्रभुरद्वितीयः॥

संदर्भ ग्रंथः

ऋग्वेद संहिता: मंडल दहा

तैत्तिरीय उपनिषद: शिक्षा वल्ली

वैदिक शिक्षा पद्धति: डॉ भास्कर मिश्र पृ. ५

वैदिक शिक्षास्वरूप विमर्श: डॉ राममूर्ती चतुर्वेदी पृ. २०-३०

नैतिक मंजूषा (शैक्षिक मूल्य): डॉ. वेदप्रकाश शास्त्री पृ. ४५

बालको की धर्म शिक्षा: श्री दामोदर सातवळेकर पृ. ९६

Upanishad and their Philosophy: Dr. A. N. Bhattacharya

Education in Ancient India: A.S. Altekar

Education In Ancient India (An Old and Rare Book):S.M. Rakhe

एन

Educreator Research Journal

VOLUME-X, ISSUE- I

JAN - FEB 2023

Original Research Article

History of Education in India: R.N. Sharma

<https://www.linkedin.com/pulse/relevance-vedic-ideals-education-modern-system-rajesh-amoli>

<https://www.indiatoday.in/education-today/featureophilia/story/free-education-953499-2017-01-06>

<https://educational-system.blogspot.com/2013/07/vedic-education.html>

Cite This Article:

* प्रा. स्वाती महेश भालेराव, (2023). आधुनिक शिक्षण पद्धतीतील शाश्वत सेतू : वैदिक शिक्षण आणि त्याच मागोवा , *Educreator Research Journal*, Volume–X, Issue– I, Jan –Feb 2023, 189-203.